

УДК 631.115

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Н. Ступень, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0003-1238-4016

НУ «Львівська політехніка»

Л. Дудич, к. е. н, в. о. доцента

ORCID ID: 0000-0001-5711-7857

Г. Дудич, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-1604-6535

Львівський національний аграрний університет

© Н. Ступень, Л. Дудич, Г. Дудич, 2020

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2020>.

Ступень Н., Дудич Л., Дудич Г. Перспективи розвитку фермерських господарств в Україні

Розглянуто особливості функціонування фермерських господарств та перспективи їхнього розвитку в Україні. Встановлено, що перевагою фермерських господарств є динамічність, яка дає їм змогу орієнтуватися на тенденції ринку, інвестувати менші суми, запроваджувати інтенсивні технології. Також наголошено, що ефективність фермерських господарств не залежить від розміру підприємства. Розвиток фермерства стримується тим, що матеріально-технічна база таких господарств значною мірою залежить від домінуючих сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що перешкодою на шляху становлення фермерства є: нестача коштів, зумовлена відсутністю цінового паритету на сільськогосподарську і промислову продукцію; зростання цін на промислову продукцію значно випереджає підвищення державних закупівельних цін на продукцію сільського господарства, низька збутова діяльність; відсутність належної кредитної підтримки; повільний розвиток кооперації. Аналіз показав: хоча в Україні та Львівській області зокрема парк тракторів, сільськогосподарських машин та енергетичних потужностей у фермерських господарствах зменшується, проте загальний обсяг виробництва продукції фермерськими господарствами зростає з кожним роком. Виявлено, що важливим чинником розвитку фермерських господарств є державна підтримка через різні програми. Підтримку з боку держави запропоновано у вигляді формування ринків через програму державних закупівель та посередництва. Проблемним питанням використання земель фермерськими господарствами є енергетична та олійна спрямованість спеціалізації виробництва. Одним із перспективних напрямів розвитку фермерських господарств є вирощування екопродукції, організація органічного типу вирощування льону, овочів, фруктів, ягід, картоплі, нішевих культур олійної та зернової груп. Запропоновано як один із напрямів фінансової підтримки фермерських господарств їхню диверсифікацію.

Ключові слова: фермерські господарства, державна підтримка, кооперація, нішеві культури, збут, диверсифікація.

Stupen N., Dudych L., Dudych H. Prospects for farming development in Ukraine

The article describes the peculiarities of the functioning of farms and the prospects of their development in Ukraine. Considering the research results, one has determined that the advantage of farms is dynamism, which allows them to focus on market trends, invest smaller amounts of money, introduce intensive technologies. It is also found that the efficiency of farms does not depend on the size of the enterprise.

The process of farm development is constrained by the fact that its material and technical facilities largely depend on the dominant agricultural enterprises. One has established several obstacles to the farming formation. They are the following ones: the lack of funds due to lack of price parity for agricultural and

industrial products; the growth of prices for industrial products which is significantly ahead of the increase in government purchase prices for agricultural products; low sales activity; the lack of adequate credit support; slow rate of cooperation development.

Considering the analysis, although there is a decrease in the fleet of tractors, agricultural machinery, and energy capacity on farms in Ukraine and Lviv region, the total farm production increases every year. One has detected that the government support due to various programs is an important factor in the development of farms.

One has offered state support in the form of market formation due to a public procurement and brokerage program. The problematic issue of land use by farms is the energy and oil orientation of production specialization. One of the promising areas of farms development suggests the cultivation of organic products, the organization of cultivation of flax, vegetables, fruits, berries, potatoes, niche crops of oil and grain groups of the organic type. The researchers offer their diversification as one of the directions of the financial support for farms.

Key words: farms, state support, cooperation, niche crops, sale, diversification.

Постановка проблеми. Фермерське господарство – особлива форма господарювання, яка базується на високій особистій зацікавленості в економічних результатах функціонування зайнятих у ній працівників, має значний ступінь гнучкості та адаптивності до економічних умов й вимог ринку. Неоднозначними питаннями залишаються ефективність господарювання, розміри, матеріально-технічне забезпечення та ін. Важливим на сьогодні є встановлення ролі фермерства в системі господарювання України та перспектив його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фермерські господарства та ефективність їхнього господарювання є предметом дослідження багатьох учених, зокрема, таких, як Гнатишин Л. (2019), Яців І. та Яців С. (2019), Черевко Г. (2017), Репін К. (2012) та ін. Достатньо розкрито ефективність функціонування та реальну роль фермерських господарств (Черевко, 2017, с. 3–8). Обґрунтовано практичні аспекти формування та розмірів таких господарств (Репін, 2012, с. 12–15). В окремих публікаціях розглянуто перспективи розвитку фермерства (Гнатишин, 2019, с. 24–28; Дудник, 2016, с. 92–97).

Вчені виділяють значну кількість проблемних питань щодо ефективності господарювання фермерських господарств (Гнатишин, 2019, с. 24–28; Яців та Яців, 2019, с. 77–

84; Черевко, 2017, с. 3–8; Дудник, 2016, с. 92–97): недостатнє фінансування, диспаритет цін, ризики; проблеми зі збутом; складна система оподаткування, відсутність належної кредитної підтримки, повільний розвиток кооперації.

Постановка завдання. Нашим завданням було визначення сучасної ролі фермерства в агропромисловому розвитку та окреслення перспектив розвитку фермерських господарств в Україні.

Методика дослідження та матеріали. Для досягнення поставленої мети задіяно такі методи наукового дослідження, як абстрактно-логічний, аналізу та синтезу, монографічний, статистичний. Абстрактно-логічний метод був використаний для теоретичних узагальнень результатів дослідження функціонування фермерських господарств та формулювання відповідних висновків. До монографічного методу вдавалися під час вивчення окремих одиниць загальної сукупності явищ, які відбуваються у суспільстві, – для розгляду наукових публікацій щодо питань функціонування фермерських господарств. Для вивчення процесів та явищ щодо перспективного розвитку фермерських господарств застосовано аналіз як науковий метод. Він дав змогу поділити об'єкт дослідження на частини та розглянути його складові (функціонування, переваги, слабкі сторони, перспективи розвитку фермерських

господарств). Синтез – це метод, який допомагає дослідити одну систему, в якій з'єднано окремі властивості або частини об'єкта. Системний підхід використано, щоб дослідити еколого-економічне обґрунтування сільськогосподарського призначення як складної системи. Його мета полягає в дослідженні системи як впорядкованого елемента у сукупності зав'язків складових частин. За допомогою цього методу досліджено складові системи та її зв'язки.

Під час дослідження послуговувалися статистичними даними щодо кількості й результатів господарювання фермерських господарств, оперативними даними різних спеціалізованих служб, напрацюваннями інших учених.

Виклад основного матеріалу. Шлях розвитку фермерства був важким і неоднозначним. Стрімке зростання кількості зареєстрованих фермерських господарств в Україні у першій половині 90-х років минулого століття призупинилося, а в окремі періоди мало місце зменшення їхньої кількості. Станом на 1 листопада 2018 року в Україні налічувалося 45,5 тис. зареєстрова-

них фермерських господарств, однак понад чверть із них були недіючими (табл. 1).

Протягом останніх років спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості діючих фермерських господарств та площі використовуваних ними угідь. У 2018 році на фермерські господарства припадало 23,5% угідь, які перебувають у користуванні аграрних підприємств, однак вироблено ними було всього 15,9% від загального обсягу продукції сільського господарства. Отже, ефективність фермерських господарств помітно поступається показникам середніх і великих сільськогосподарських підприємств. З іншого боку, загальний обсяг виробництва продукції фермерськими господарствами України протягом 2015–2018 років зріс на третину. Це свідчить про те, що ці господарства небезуспішно намагаються знайти свою нішу в системі аграрного виробництва України.

Фермери віддають перевагу виробництву продукції рослинництва. Зокрема, у 2018 році на неї припадало 94% загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України (Сільське господарство України 2018, 2019, с. 46).

Таблиця 1

Динаміка кількості та результатів діяльності фермерських господарств в Україні*

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %, +/- п.
Кількість фермерських господарств на 1 листопада, од.:					
зареєстрованих	43617	44293	44989	45554	104,4
діючих	32303	33682	34137	33164	102,7
Площа використовуваних сільськогосподарських угідь, тис. га	4343,7	4437,9	4580,1	4707,2	108,4
Виробництво продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р., млн грн	18909,3	22101,4	21743,1	25118,9	132,8
до загального обсягу виробництва в усіх категоріях господарств, %	7,9	8,7	8,7	9,3	+ 1,4 п.

* Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

У більшості країн Східної Європи фермерські господарства є основою сільськогосподарського виробництва (Репін, 2012, с. 12). Із-поміж усіх видів сільськогосподарських підприємств найпоширенішими в економічно розвинених країнах є сімейні ферми, які, як правило, ведуть господарство власними силами або використовують частково найману робочу силу для сезонних робіт (Бавровська та Боришкевич, 2012, с. 80). У більшості країн Європи та Америки будь-яке сільськогосподарське підприємство вважається фермою. Водночас не варто ідеалізувати селянські й фермерські господарства. Багато з них щорічно банкрутують, не витримуючи конкуренції з великими господарствами. Відбуваються постійна концентрація сільськогосподарського виробництва, витіснення дрібних ферм великими. Якщо в 1934 році у США налічувалося 6,8 млн фермерських господарств, то через 30 років їхня кількість скоротилася до 3,2 млн, а на початку 90-х років – до 2 млн господарств (Бавровська та Боришкевич, 2012).

Світовий досвід показує, що формування високотоварних фермерських господарств – це тривалий процес, їхньою першоосновою є селянські господарства, які з розвитком продуктивних сил, зміцненням машинно-тракторної бази сільського господарства поступово трансформуються у великі, спеціалізовані, економічно міцні фермерські підприємства (Панченко, Мельник та Вергунов, 2007). Перевагою фермерських господарств є динамічність, що дає їм змогу адаптуватись до тенденцій ринку, інвестувати менші суми, запроваджувати інтенсивні технології (Гнатишин, 2019, с. 24; Дудник, 2016, с. 92). Ефективність фермерських господарств не залежить від розміру підприємства (Гнатишин, 2019, с. 25).

Процес розвитку фермерського господарювання, особливо тих його форм, що не стали самостійними, стримується передусім тим, що їхня матеріально-технічна база значною мірою залежить від домінуючих громадських сільськогосподарських підприємств. Перешкодою на шляху становлення

фермерства є нестача коштів, зумовлена відсутністю цінового паритету на сільськогосподарську і промислову продукцію: зростання цін на промислову продукцію значно випереджає підвищення державних закупівельних цін на продукцію сільського господарства. Хоча в Україні та Львівській області зокрема спостерігаємо зменшення парку тракторів, сільськогосподарських машин та енергетичних потужностей у фермерських господарствах, проте загальний обсяг виробництва продукції ними зростає з кожним роком (Дудич, 2016). Останніми роками спостерігаємо позитивну динаміку щодо технічного забезпечення господарювання у фермерських господарствах (табл. 2).

Як бачимо, кількість техніки у фермерських господарствах збільшилась, спостерігаємо тільки зменшення кількості кормозбиральних комбайнів (-175 од.). Варто також наголосити, що за окреслений період відбулося також зростання загальної кількості фермерських господарств.

Із початком ринкових перетворень в Україні набув розвитку процес створення фермерських господарств, що супроводжувався формуванням системи їхньої державної підтримки. Необхідність такого зумовлюється значною роллю фермерства у соціально-економічному розвитку села завдяки зростанню виробництва й задоволенню суспільних потреб у сільськогосподарській продукції, підвищенню ефективності використання природних, людських і капітальних ресурсів за збереження навколишнього середовища, зростанню рівня й поліпшенню якості життя сільського населення, формуванню інвестиційно-інноваційних зон і вирішенню соціальних проблем села. Як показують дослідження зарубіжних учених, однією зі сильних сторін фермерських господарств є їхня стійкість. Усі вони працюють в умовах ризику й невизначеності, які характерні для сільськогосподарської галузі, але при цьому зберігають свою структуру, функції та самоідентичність (Дудник, 2016, с. 92).

Наявність сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах України

Вид техніки	Наявність техніки, од.			2019 р. до 2010 р., +,-
	2010	2015	2019	
Трактори	29254	34528	41783	+12529
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	12590	14243	15655	+3065
Тракторні причепа	10194	9793	15017	+4823
Плуги	10034	14490	19654	+9620
Культиватори	14098	19780	25309	+11213
Борони	30534	34363	35660	+5126
Сівалки	15453	19342	24322	+8869
Картоплесаджалки	605	715	701	+96
Розкидачі гною і добрив	2702	4562	7305	+4603
Зернозбиральні комбайни	7743	8774	9986	+2243
Кукурудзозбиральні комбайни	344	321	457	+113
Кормозбиральні комбайни	558	493	383	-175

Джерело*: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Становлення селянських (фермерських) господарств вимагає організаційної, матеріальної, фінансової підтримки і допомоги з боку держави та місцевих органів влади. Важливим чинником розвитку фермерських господарств є державна підтримка через різні програми. Підтримку з боку держави ми вбачаємо передусім у формуванні ринків збуту. Малі господарства, якщо й впоруються з матеріально-технічним забезпеченням, то стосовно збуту є проблеми.

Малі розміри фермерських господарств не дають змоги вести ефективне сучасне виробництво (Дудич, 2016). На нашу думку, державі необхідно вирішити стосовно цих підприємств такі науково обґрунтовані питання: забезпечувати їх консультативно-освітніми послугами (створення інформаційно-консультативних служб); вживати заходи для підтримання зайнятості сільської молоді; надавати субсидії на купівлю мінеральних добрив і цільові кредити на нову техніку, підвищення якості насіння і порідності тваринництва; розвивати споживчу кооперацію, яка є ефективним механізмом доведення продукції до споживачів; розширювати довгострокове кредитування, субсидювання відсоткових ставок; поліпшувати лізинг сільськогосподарської техніки, оснащення та поголів'я.

Ми погоджуємося, з пропозицією вчених (Яців та Яців, 2019, с. 83) щодо підвищення рівня збуту за рахунок кооперації, але також

пропонуємо державну підтримку збутової діяльності через програму державних закупівель та посередництва. Великі торговельні мережі не співпрацюють з малими товаровиробниками, отже, держава може бути у цьому разі посередником між торговельними мережами і товаровиробниками, пропонуючи обом учасникам процесу вигідні умови і таким чином підтримуючи невеликі господарства.

Проблемним питанням використання земель фермерськими господарствами є енергетична та олійна спрямованість спеціалізації виробництва. Це спричинює таке негативне явище, як ґрунтовтома, що становить собою порушення біологічного режиму ґрунту, різке зниження врожайності сільськогосподарських культур, викликане беззмінним вирощуванням або частим поверненням культури на конкретне поле сівозміни. Із кожним роком зменшується площа овочевих і плодових культур, вирощуваних фермерськими господарствами. Тому на державному рівні необхідно передбачити державну підтримку саме цих напрямів.

Одним із перспективних напрямів розвитку фермерських господарств є вирощування екопродукції. Екологічна сільськогосподарська продукція має зростаючий попит на ринку товарів. Розвиток вирощування екологічно чистої продукції можна вважати одним з інструментів економічного стимулю-

вання раціонального використання та охорони земель (Дудич, 2016).

Пріоритетною у розвитку фермерських господарств України має бути організація органічного типу вирощування овочів, фруктів, ягід, картоплі, нішевих культур олійної та зернової груп. У цьому дрібнотоварні фермерські господарства мають певні переваги над агрохолдингами (Черевко, 2017). Зокрема, Львівщина віддавна була льононосним регіоном. Вирощуванню льону сприяли її природно-кліматичні умови. Найбільші площі під культурою були у Старосамбірському, Пустомитівському та Яворівському районах.

Із 2000-х років почався занепад галузі, який продовжується й досі. Така ситуація спричинена неналежною державною підтримкою, низькою конкурентоспроможністю льонарської продукції, відсутністю ринків збуту й державних закупівель продукції. Низький попит на продукцію льонарства добиває галузь. Водночас вітчизняні льонокомбінати закупають сировину за кордоном, причому в обсягах, більших, аніж експортується з України. Вони працюють за рахунок іноземних інвесторів, які не зацікавлені у відродженні галузі, а лише в отриманні прибутку.

Агротехнічне значення льону неабияке, оскільки він є найкращим попередником для озимих зернових культур, а насіння льону – корисна харчова та дієтична добавка. Льон-

довгунець дає сировину для отримання волокна, льон-кучерявець – для отримання технічної олії, існують інші сорти льону. Як органічна нішева культура за належної державної фінансової підтримки льон міг би стати привабливим для фермерських господарств. При цьому необхідно передбачити програму страхування.

Одним із напрямів допомоги фермерським господарствам від держави вважаємо фінансування диверсифікації їхньої діяльності.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Для підвищення ефективності функціонування фермерських господарств пропонуємо такі перспективні шляхи його розвитку:

- вдосконалення чинних і запровадження нових державних програм підтримки фермерських господарств, програми формування ринків збуту, державних закупівель, страхування ризиків;
- вирощування органічного типу сільськогосподарських культур (овочі, плодово-ягідні культури, нішеві культури);
- кооперація збутової діяльності;
- підтримка фермерських господарств, що займаються вирощуванням льону;
- диверсифікація виробництва фермерськими господарствами.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бавровська, Н. М. та Боришкевич, О. В., 2012. Аналіз зарубіжного досвіду орендних земельних відносин. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*, 1–2, с. 79–85.
- Гнатишин, Л., 2019. Тенденції розвитку українського фермерства. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*, 23, с. 24–28.
- Дудич, Л. В. 2016. *Застосування економічних важелів в системі раціонального використання сільськогосподарських земель*: монографія. Львів: СПОЛОМ.
- Дудник, О. С., 2016. Перспективи розвитку фермерства в Україні. *Економіка АПК*, 3, с. 92–97.
- Панченко, П. П., Мельник, Ю. Ф. та Вергунов, В. А., 2007. *Аграрна історія України*. Київ: Просвіта.
- Репін, К., 2012. Хто господарює на землі, а хто очікує ринку, щоб спекулювати. *Землевпорядний вісник*, 1, с. 12–15.
- Сільське господарство України 2018*: статистичний збірник, 2019. Київ: Державна служба статистики України.
- Черевко, Г., 2017. Фермерство в Україні: міф чи реальність. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*, 24(1), с. 3–8.
- Яців, І. та Яців, С., 2019. Збутова діяльність фермерських господарств. *Аграрна економіка*, 12(3–4), с. 77–84.

Стаття надійшла 12.04.2020

